

KATALIKŲ BAŽNYČIA PERMĄSTO ŽYDŲ KONVERSIJAS: MISIJŲ STRATEGIJOS IR VEIKSMINGUMAS TARPUKARIO VILNIUJE

Elena Keidošiūtė

Doktorantė
Vilniaus universiteto
Istorijos fakultetas
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
El. paštas: elena.keidosiute@gmail.com

Katalikų Bažnyčios dėmesys žydų mažumai Vilniaus arkivyskupijoje tarpukariu nebuvo beprecedentis fenomenas. Pirmasis ir ryškiausias institucionalizuotos misionieriškos organizacijos pavyzdys buvo *Mariae Vitae* (lot. *Marijos gyvenimo*) moterų kongregacija, veikusi 1737–1773 m. ir 1788–1864 m. Marijavitės ne tik vadovavosi unikalia, jų įkūrėjo kunigo Stepono Juozapo Turčinavičiaus (*Stefan Józef Turczynowicz*) (XVII a.–1773 m.) parašyta regula, veiklos kryptį apibrėžiančią kaip katechumenų ir konvertičių (dauguma jų buvo žydės, nors buvo planuota krikščionybę skleisti ir tarp totorių bei karaimių, t. y. orientuotasi į visą nekrikščioniškų bendruomenių Abiejų Tautų Respublikoje spektrą) religinį švietimą, bet ir suformavo unikalią materialinę pagalbą ir edukaciją apimančią socialinę programą, suteikiančią merginoms reikiamų religinių žinių bei praktinių darbo įgūdžių, kad apsikrikštijusios jos galėtų dirbti, įsitvirtinti katalikiškoje visuomenėje ir būtų išvengta apostazės¹. Vilniui atsidūrus Rusijos imperijos sudėtyje žydų konversijos buvo skatina-

¹ Keidošiūtė E. *Mariae Vitae* kongregacijos misionieriška veikla // Lietuvos istorijos studijos. 2009, t. 24, p. 38–49.

mos kaip šios mažumos asimiliavimo ar bent jau administravimo priemonė. Ir nors visoje imperijoje natūraliai pirmenybė buvo teikiama stačiatikybei, Lietuvos teritorijos žydai dažniau krikštydavosi katalikų bažnyčiose². Panaši situacija išliko iki pat tarpukario, kai po 1919 m. Lenkijos Vilniaus okupacijos Katalikų Bažnyčia ėmėsi permąstyti savo santykį su vietine žydų mažuma ir požiūrį į konversiją iš judaizmo į katalikybę. Tarpukario Vilniaus krašto žydų bendruomenė, paveikta emancipacijos ir akulturacijos tendencijų, kad ir silpnesnių nei, tarkim, Vakarų Europos žydų bendruomenėse³, tolo nuo

² Šią prielaidą leidžia daryti šiuo metu atliekamas tyrimas, paremtas archyvine medžiaga, siekiant išsiaiškinti, kiek platus fenomenas buvo žydų atsivertimas į katalikybę Rusijos imperijos valdomoje Lietuvos teritorijoje.

³ Istoriografija, skirta žydų akulturacijai ir asimiliacijai, Vakarų Europoje – ypač gausi. Keletas pavyzdžių: *Vago B.* (red.). *Jewish Assimilation in Modern Times*. Boulder, 1981; *Endelman T. M.* *Radical assimilation in English Jewish history, 1656–1945*. Bloomington, 1990; *Frankel J., Zipperstein S. J.* (red.). *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge, 1992; *Hyman P. E.* *Gender and Assimilation in Modern Jewish History, The Roles and Representation of Women*. Seattle, London, 1997 (autorė taip pat skiria dėmesį, kitaip nei Vakarų, Rytų Europos žydų patirčiai); *Herz D.* *How Jews became Germans*. Yale, 2007. Apie kvestionuotina

žydų bendruomenės Abiejų Tautų Respublikoje ar Rusijos imperijos sudėtyje. Žydai vis labiau pajuto gali identifikuotis kaip žydai nepaisant religinės priklausomybės ir rasti kitų būdų integruotis į visuomenę, nedarydami tokio radikalaus tapatybės transformavimo žingsnio kaip religinė konversija.

Žydų konversijų į katalikybę procesas ir procedūra tarpukariu įgijo naujų formų, apibrėžtų naujos politinės tautinės valstybės situacijos ir visuomenės, tiek krikščioniškosios, tiek žydiškosios jos dalių, modernėjimo. Ne taip seniai pasirodė keli darbai, atidžiau pažvelgiantys į šią problemą⁴, tačiau Vilniaus kraštas dažniausiai minimas bendrame Lenkijos kontekste neskiriant jam daugiau dėmesio, o jo istoriją atskleidžiantys šaltiniai specialaus susidomėjimo nesulaukė arba nebuvo prieinami. Regionui ir laikotarpiui skirti tekstai labiausiai orientuojasi į bažnytininkų nepakantos žydams apraiškas ir nacionalizmą, dažnai vainikuojant tyrimą kaltinimais Katalikų Bažnyčiai kaip antisemitizmo tarpukariu kurstytojais⁵, į antižydiškumo paveikslą

ipynusiai žydų kaltinimus komunistavimu, simpatizavimu sekuliarizmui, masonams, pornografijai etc. bei ekonominiu dominavimu. Tyrimuose trūksta detalesnės tokių kaltinimų recepcijos tarp kunigų ir dominavusių požiūrių santykio su debatais žydų konversijos klausimu analizės, kuriai ir yra skirtas šis straipsnis. Jame pasitelkiama dviejų atskirų, bet to meto Katalikų Bažnyčioje vykusį santykio su žydų mažuma konversijų kontekste permąstymą tarpukario Vilniaus krašte atspindinčių atvejų analizė: 1929 m. Vilniaus Archidiecezinės tarybos įkurtos Žydų atvertimo sekcijos įkūrimo aplinkybių ir veiklos tyrimas ir pateiktų atsakymų į 1935 m. arkivyskupijoje cirkuliusios Anketos žydų klausimu⁶ turinio nagrinėjimas. Pagrindinę pirminių ir iki šiol tyrimuose nenagrinėtų šaltinių bazę sudaro Žydų atvertimo sekcijos dokumentai (pirmininko Stanislovo Milkovskio (Stanisław Miłkowski) 1930 m. veiklos ataskaita⁷, misionieriaus Fridriko Pistolio (Frederyk Pistol) ataskaita⁸, Milkovskio ir Pistolio korespondencija⁹, Pinsko klebono Jano

Rusijos imperijos žydų modernėjimą asimiliacijos būdu žr. *Lederhendler E.* Modernity without emancipation or assimilation? The case of Russian Jewry // *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe* / Red. J. Frankel, S. J. Zipperstein. Cambridge, 1992, p. 324–343 bei *Mendelsohn E.* A Note on Jewish Assimilation in the Polish Lands // *Jewish Assimilation in Modern Times* / Ed. V. Belo. Boulder, 1981, p. 141–149.

⁴ A. Landau-Czajka ir J. Żyndul straipsniai rinkinyje „W poszukiwaniu religini doskonałej. Konwersja a Żydzi“ / Red. A. Jagodzińska. Wrocław, 2012; *Landau-Czajka A.* Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej. Warszawa, 2006. Anksčiau buvo apsiribota lakoniškais konversijų aprašymais platesniame Lenkijos Bažnyčios ir Lenkijos žydų mažumos santykių kontekste, pavyzdžiui, *Modras R.* The Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933–1939. Jerusalem, 1994.

⁵ Teigiama, kad antižydiškos nuotaikos Lenkijoje buvo įkvėptos tradicinio kaltinimo, propaguoto Baž-

nyčios, kad žydai yra priešiški krikščionybei. Daugiau apie tai žr. *Mendelsohn E.* Jewish Condition in Interwar, p. 80; „<...> viena įtakingiausių Lenkijos institucijų tęsė seniai pradėtą kampaniją prieš juos [žydus]“, *Mendelsohn E.* The Jews of East Central Europe between the World Wars. Bloomington, 1983, p. 37; *Marcus J.* Social and Political History of the Jews in Poland 1919–1939. Berlin, New York, Amsterdam, 1983, p. 363–364; *Kertzer D. I.* The Popes against the Jews. New York, 2001; *Holtzman H.* Christian Jews and the Holocaust // *Religion in History – conflict, conversion and coexistence.* Manchester, 2004, p. 226–232.

⁶ Pavadinimas autorės, dokumento pavadinimo situacija aptariama vėliau straipsnyje.

⁷ S. Milkovskio 1930 m. ataskaita apie Sekcijos veiklą Misijų Kongresui // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 78.

⁸ Pistolio ataskaita yra be adresato ar datos. Tikėtina, kad galėjo būti Milkovskio ataskaitos priedas. MAVB RD. F. 318, b. 34598, l. 78.

⁹ MAVB RS. F. 318, b. 22683, 34598.

Ziejos korespondencija su Vilniaus kurija, kurioje jis pateikė Anketos žydų klausimu Lenkijoje juodraščių bei misijų planą¹⁰ ir 244 Vilniaus arkivyskupijos klebonų atsakymai į kurijos išplatintą Anketos redakciją¹¹. Šie istoriografijoje iki šiol nenagrinėti atvejai labiau atskleidžia pačiai Bažnyčiai iškilusias dilemas dėl žydų konversijų, nei pastarųjų polinkį rinktis šį kraštutinumą bandant apibrėžti savąją tapatybę. Tarpukario Vilniaus krašte bažnytininkai tebe matė at(si)vertimą kaip spęstiną ar bent jau svarstytiną problemą.

Oficiali Katalikų Bažnyčios pozicija

Pasaulinių karų metu ir tarpukariu Petro sostą užėmę popiežiai Benediktas XV (1914–1922) ir Pijus XI (1922–1939) neišdėstė jokios konkrečios pozicijos žydų atsiuvertimo klausimu, net nebandė įvardyti to kaip išskirtinio Bažnyčios ir dvasininkijos tikslo. Nepaisant to, jie abu rėmė katalikiškas misijas ir apaštalavimą tarp „netikinčiųjų“, o šitokia pozicija vienaip ar kitaip siejosi ir su misionieriavimu tarp žydų ir brėžė paraleles su Lenkijos Bažnyčios veiklos realijomis. Viena pagrindinių popiežiaus Benedikto XV iniciatyvų buvo 1919 m. lapkričio 30 d. enciklika „*Maximum Illud*. Apie Tikėjimo platinimą pasaulyje“, tapusi XX a. misijų statutu¹². Paskelbti encikliką paskatino daugybė problemų, kurias misijų srityje sukėlė Pirmasis pasaulinis

karas. Tuo Benediktas XV užsitarnavo „misijų popiežiaus“ vardą¹³. Benediktas XV kreipėsi į tikinčiuosius Apaštališkuoju laišku, kur patvirtino katalikiškų misijų tarp „netikinčiųjų“ svarbą. Popiežius kvietė atsidavusius misionierius, o ypač eilinius vietas kunigus, atliekant šią užduotį būti kuo energingesnius ir uolesnius. Jis ypač pabrėžė eilinių kunigų atsakomybę, nes jie yra arti tikinčiųjų ir daro jiems didelę įtaką, ypač jei jie yra iš atsivertusiųjų:

*<...> vietos kunigas, tos pačios kilmės, prigimties, pomėgiais ir siekais kaip ir jį supantys žmonės, turi nepaprastos galios paveikti jų galvosena ir taip pritraukti juos prie Tikėjimo. Jis žino argumentus, kuriuos jie išgirstų, geriau nei bet kas kitas. Ir galiausiai, jam dažnai yra lengvai pasiekiamos vietos, kur atvykęs kunigas nebūtų toleruojamas.*¹⁴

Atrodytų, Benediktas XV daugiausia kalbėjo apie neeuropietiškas šalis ir žemynus, tačiau turint omenyje, kokią svarbą popiežius teikė eilinei parapijai ir jos klebonui bei jo įtakai aplinkiniams, vietos žydai, be abejonės, turėjo patekti į minimą „netikinčiųjų“ kategoriją, į kurią savo dėmesį privalėjo atkreipti parapijos vadovas. Žydai buvo išskirtinė tikslinės grupės kategorija – diasporos žmonės, sutinkami daugelyje vietų, be savo žemės, gyvenantys pasklidę parapijose tų, kuriuos pasiekti turėjo nurodymai, išdėstyti šiame Apaštališkajame laiške. Misionierius privalėjo užsiimti apaštalavimu savo paties parapijoje. Taip pat popiežius skatino mi-

¹⁰ MAVB RS. F. 318, b. 22683. Straipsnyje taip pat pateikiamas visas J. Ziejos klausimyno ir misijų plano tekstas (MAVB RS. F. 318, b. 22683, l. 34).

¹¹ MAVB RS. F. 318, b. f. 14787–14791, 14793, 14799–14800, 14804, 14806, 14817, 14820, 14822–14836, 14838–14840, 20298–20300.

¹² *Boekenkotter T. A Concise History of the Catholic Church*. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland, 2005, p. 386.

¹³ Benedict XV // *Oxford Dictionary of Popes*. Oxford, 2010, p. 321.

¹⁴ On the Propagation of the Faith throughout the World, Apostolic Letter of Benedict XV, November 30, 1919. Prieiga per internetą: <http://www.svdcuria.org/public/mission/docs/encycl/mi-en.htm> [žiūrėta 2011 12 18].

sijose dalyvauti eilinius tikinčiuosius, kad ir finansiškai jas remiant.

Benedikto XV įpėdinis Pijus XI ne tik dar kartą priminė katalikams misijų svarbą, bet ir nunciatūros metais (1918–1921) buvo pažinęs tarpukarinę, nepriklausomybę atgavusią Lenkiją ir prisidėjęs prie vietos Katalikų Bažnyčios atgimimo. 1926 m. vasario 8 d. enciklikoje „Apie katalikiškas misijas“ jis skatino dvasininkus ieškoti potencialių misionierių ir drąsinti kiekvieną, susidomėjusį misionieriška veikla. Jis kvietė didinti konvertitų kilmės bažnytininkų skaičių:

*<...> dvasininkai, tapę atsakingi už tikinčiuosius naujosiose bendruomenėse, Apaštalų buvo parinkti ne iš atvykėlių, bet iš vietos gyventojų. <...> Kaip gali Bažnyčia būti platinama šiandien tarp pagonių, jei ji nėra statoma iš tų pačių elementų, iš kurių buvo sukurtos mūsų bažnyčios, t. y. jei ne iš žmonių, dvasininkų ir religinių vyrų ir moterų ordinų, pritrauktų iš vietinių regionų gyventojų?*¹⁵

Vėlgį atrodo, kad labiausiai Pijus XI buvo susidomėjęs ne Europos žemyno, bet tolimų kraštų bažnyčiomis¹⁶. Pastarosios tapo sudėtingesnio – Vatikano ir Hitlerio režimo santykių – klausimo dalimi. Tačiau abiejų popiežių aktualinta pati idėja katalikybę skleisti pasitelkiant atsivertėlius atkartoją senas misionieriavimo tradicijas, ne kartą taikytas ir sprendžiant žydų krikštų klausimą.

¹⁵ On Catholic Mission, *Rerum Ecclesiae* Encyclical of Pope Pius XI promulgated on February 8, 1926. Prieiga per internetą: <<http://www.papalencyclicals.net/Pius11/P11REREC.HTM>> [žiūrėta 2011 12 18].

¹⁶ Tai byloja ir faktas, kad jo pontifikato metu vyskupais tapo vietos kunigai Azijoje (6 kinai, 1 japonas etc.) ir bendras vietinių kunigų skaičius padidėjo nuo 3 000 iki 7 000. Pgl. Pius XI // *Oxford Dictionary of Popes*. Oxford, 2010, p. 322–323.

Žydų atvertimo sekcija ir konvertitas misionierius Fridrikas Fridrikas

1929 m. rudenį Archidiacezinė taryba Vilniuje veikusią Šv. Jono draugiją prie Vidaus misijų draugijos (lenk. *Towarzystwo Misyj Wewnętrznych Sekcja Nawracania Żydów*¹⁷) pertvarkė į specialią šiam reikalui skirtą Žydų atvertimo sekciją¹⁸ (toliau – Sekcija)¹⁹. Anot Sekcijos pirmininko

¹⁷ Aušros Vartų Dievo Motinos vardo pamaldi vidaus misijų draugija Vilniaus arkivyskupijoje buvo patvirtinta 1926 m. spalio 3 d. Vilniuje. Jos statusas skelbė jos misiją esant katalikybės gilinimą, apsaugą ir skatinimą malda, finansine pagalba ir apaštalavimu. Savo veiklos teritorija draugija apibrėžė Vilniaus arkivyskupiją, o būstine – Vilniaus kuriją. Draugija buvo atvira ir pasauliečiams. § 1–5, Statut stowarzyszenia dla misyj wewnętrznych w archidiecezji wileńskiej pod wezwaniem Matki Boskiej Ostrobramskiej. Vilnius, 1926.

¹⁸ 1926 m. Varšuvoje, Šv. Aleksandro parapijoje gimė panašus judėjimas, pasivadinęs Švč. Mergelės Marijos vardo maldos už Izraelio atsivertimą draugija. Jinai savo tikslu išsikėlė katalikų susivienijimą maldoje vardan žydų atsivertimo į katalikybę ir visų katalikų suvokimo apie šios maldos svarbą (*uświadamianie najszerszego ogółu katolików o potrzebie i znaczeniu tej modlitwy*, Statut // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 53). Tais pačiais metais veiklą pradėjo ir prieštarigų vertinimų sulaukusi *Amici Israel* (Izraelio draugų) organizacija Romoje, vienijusi įvairaus rango katalikų dvasininkus, kuri siekė susitaikymo ir supratimo tarp žydų ir katalikų. Draugija nesėkmingai reikalavo atsisakyti žydų tautai skirto įvardijimo *perfidis* Didžiojo Penktadienio maldoje (*perfidus* (lot.) teologinėje kalboje (ir maldoje) reiškė tikėjimo neturėjimą ar netekimą, tačiau vėlesnėje kalboje jo reikšmė tapo išdavikiškas, klatingas). Galiausiai, praėjus dvejiems metams po įkūrimo, 1928 m. draugija sulaukė daugybės kaltinimų prosemitiškumu ir buvo pasmerkta (*Modras R. The Catholic Church and Antisemitism*. Poland, 1933–1939. Jerusalem, 1994, p. 270–273). Lenkijoje jos atstovybės buvo Varšuvoje, Lomžoje ir Sedlicose ir globojamos kardinolo Aleksandro Kakovskio (*Aleksander Kakowski*). Nepaisant to dauguma dvasininkų organizaciją laikė judaizuojančia ir apgaulinga (*Lysiak A. Rabbinic Judaism in the Writings of Polish Catholic Theologians // Antisemitism, Christian Ambivalence and the Holocaust*. Bloomington, 2007, p. 28–29).

¹⁹ Milkovskio ataskaita // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 76.

Šv. Jono bažnyčios klebono Stanislovo Milkovskio, Šv. Jono draugija pritraukė vos 20 narių, jos veikla buvo vangi ir tik 1929 m. balandžio 29 d. ją pertvarkius į specialiai į žydų atvertimą orientuotą organizaciją, ji atgijo ir ėmė vystytis²⁰. 1930 m. birželį ji turėjo 170 narių Vilniuje ir 10 – ne mieste²¹. Tais metais draugija „moraliskai ir materialiai“²² globojo 15 žydų (4 anksčiau pakrikštytus (tikriausiai turimi omenyje į Sekcijos globą patekę savarankiškai iki 1929 m. balandžio apsikrikštiję žydai), 2 apkrikštytus iki 1930 m. birželio ir 9 katechumenus). Kada tiksliai Sekcija baigė savo veiklą nežinoma – paskutinė turima S. Milkovskio korespondencija Sekcijos klausimais datuota 1931 m. gruodžio 1 d.²³ Nors draugijos pirmininkas buvo S. Milkovskis, realiai misijoms vadovavo pasikrikštijęs žydas iš Lvovo Fridrikas Pistolis. Būtent jo mintys 1930 m. Milkovskiui rašytuose laiškuose, kuriuose buvo aptariami įvairūs organizaciniai klausimai, bei Milkovskio ir Pistolio veiklos ataskaitose leidžia bent iš dalies atkurti draugijos veiklą. Nors šaltiniai skurdūs, vis dėlto galima apibrėžti tam tikras šio reiškinių gaires.

1930 m. sausį Sekcija pradėjo rengti lenkų ir vokiečių kalbų kursus suaugusiems žydams. Kursai vyko Vilniuje, Didžiojoje gatvėje, o jiems vadovavo F. Pistolis. Ir nors ataskaitoje Pistolis teigė, kad jais susidomėjo daugiau nei 100 asmenų, po mėnesio šie kursai, kurie buvo inicijuoti „trokštant priartinti kaimynus žydus prie Katalikų Bažnyčios ir lenkiškos kultūros“²⁴, buvo

nutraukti kaip „nepavykę“²⁵. Įdomu, kad dėl stipraus kultūrinio ir kalbinio nacionalizmo Lenkijoje (panašus fenomenas pastebimas ir tarpukario Lietuvoje) galimybė kreiptis į žydus per religinę literatūrą jidiš kalba buvo pamiršta ir pasirinkta lenkų kalba. Tų pačių metų rugsėjį Pistolio iniciatyva Vilniuje, Tiltų gatvėje, buvo atidaryta skaitykla, kurioje pagal jo viziją turėjo būti prieinama populiarioji religinė literatūra, o du kartus per savaitę vykti Biblijos skaitymai („odezyty biblijne“²⁶)²⁷. Nežinia, ar skaitykloje vyko paskaitos, ar tai teliko Pistolio mintyse, tačiau Šv. Jono bažnyčios parapijos salėje jų tikrai būta. Jas vedė pats Pistolis²⁸, bet dalyvaudavo ir Milkovskis. Kiek galima spręsti iš Pistolio skundų 1930 m. laiške Milkovskiui²⁹, esą dėl prastos jo lenkų kalbos žmonės jį, o juo labiau jo pranešimus, kurie, tikėtina, ir buvo pagrindinė paskaitų medžiaga, sunkiai suprastavo. Greičiausiai, paskaitos buvo skirtos plačiajai auditorijai, galbūt Sekcijos nariams (jei jų auditorija būtų vien žydai, Pistoliui nebūtų tekę laužyti liežuvį kalbant lenkiškai) ir žydams, kuriems pritraukti Pistolis siūlė į paskaitas kviečiančiose afišose užrašyti „Žydai mielai laukiami“³⁰, o tai rodo, matyt, buvus nedidelį žydų susidomėjimą³¹. Reikia pasakyti,

niaus rajono mokyklų priežiūros tarnybą // LMAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 84.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Pistolio ataskaita // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 78.

²⁷ Pistolio ataskaita // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 78; Skaityklos atidarymas // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 81.

²⁸ Vieno tokio referato pagrindu vėliau išleista knygelė. Žr. toliau straipsnyje.

²⁹ MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 51.

³⁰ Pistolio laiškas. MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 51.

³¹ Dar keisčiau tai, kad už dalyvavimą paskaitose buvo nustatytas 50 gr. mokestis, kuris, matyt, jų populiarumo taip pat nepadidino.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat.

²² Ten pat.

²³ Milkovskio laiškas Dysnos parapijos klebonui // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 116

²⁴ 1930 m. sausio 15 d. Milkovskio laiškas į Vil-

kad visi šie žingsniai atliepė Vidaus misijų statute nurodytas gaires: draugijos nariai buvo skatinami rengti religinius kursus ir diskusijas, organizuoti skaityklas, kiek gali, užsiimti leidyba, vykdyti misijas, teikti finansinę pagalbą konvertitams ir t. t.³²

Pistolis savo misionieriškos veiklos ataskaitoje rašo³³, kad, pats būdamas pasikrikštijęs žydas, jis asmeniškai bendravo su potencialiais neofitais³⁴. Pistolis pasakoja:

<...> prieš krikštą kandidatas turi pažinti Kristų ir Jo dievišką mokymą. Dėl to nuolat kalbuosi, diskutuoju <...> su kandidatais. Jei jie labai vargšai, tai ir materialiai padedu. Taip pat ieškau tarp katalikų prijaučiančių mano veiklai.³⁵

Kaip rodo 1930 m. Milkovskio ataskaitos³⁶ skaičiai, organizacijos akiratyje buvo 15 žydų neofitų ir katechumenų. Toks skaičius leido asmeniškai bendrauti su kiekvienu kandidatu ir parūpinti jam šiokią tokią materialinę pagalbą. 1930 m. Pistolis bendravo su penkiais pavieniais potencialiais konvertitais ir viena šeima³⁷. Kandidatus Pistolis lankydavo jų namuose pats, jie lankydavo jį arba susirašinėdavo.

³² § 12–13, Statut stowarzyszenia dla misy wewnętrznych w archidiecezji wileńskiej pod wezwaniem Matki Boskiej Ostrobramskiej. Vilnius, 1926.

³³ Pistolio ataskaita // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 78.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Milkovskio ataskaita // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 76.

³⁷ Talmudo mokytojas Šendarovskis, du pirkliai Gordonai, Gutmanų šeima ir studentas Chašesmanas. Gali būti, kad pastarasis yra tas pats Chašesmanas, kurio prašymą krikštytis, siųstą 1929 m. Vilniaus arkivyskupui, randame tarp krikšto bylų. Matome, kad potencialūs konvertitai – gana išsilavinę ar pasiturintys žmonės. Galima spėti, kad tokie „taikiniai“ Pistoliui buvo parankesni, nes atversti žydus jis stengėsi vien pasitelkdamas Šv. Raštą ir religinius disputus. Pistolio ataskaita // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 78.

Po jau minėtų Pistolio organizuotų lenkų ir vokiečių kalbų kursų su juo ryšį palaikė trys jaunuoliai iš Talmudo mokyklos („szkoly talmudycznej“, iš šaltinio nėra aišku, ar turima omenyje ješiva, ar „Talmud Tora“ mokykla), kurie susidomėjo jo skleidžiamomis idėjomis. Tačiau didžiam misionieriaus apgailestavimui vaikinų šeimos sutrukdė jiems toliau bendrauti. Pistolis teigė užmezgęs ryšį net su „Jo Ekscelencija karaimų hachanu“³⁸, su kuriuo turėjęs pus-trečios valandos pokalbį ir buvo pakviestas jį lankyti ir dalyvauti Naujojo Testamento skaitymuose hebrajų kalba³⁹.

Bendravimas ir asmeninis kontaktas su potencialiais konvertitais buvo pagrindinė Pistolio priemonė ieškant naujų Katalikų Bažnyčios narių. Tai ir buvo priežastis, kodėl ne pats Sekcijos pirmininkas kunigas S. Milkovskis, o žydas konvertitas F. Pistolis, galintis pasidalyti asmenine patirtimi, kalbėti jų kalba ir būti gyvu pavyzdžiu, palaikė ryšį su žydų bendruomene⁴⁰. O kunigo S. Milkovskio pavardė šaltiniuose figūruoja ten, kur kalbama apie Sekcijos narius katalikus ir naujų narių verbavimą ar prašymą paremti. Geriausiai tokią veiklą atspindi propagandiniai atvirukai, kuriais kviečiama prisidėti prie Sekcijos veiklos arba jai aukoti. Peržvelgus kelis išlikusius Milkovskiui rašytus atsakymus į jo laiškus

³⁸ Tikriausiai turimas omenyje Seraja Šapšalas (1873–1961).

³⁹ Pistolio ataskaita, l. 78.

⁴⁰ Žydo konvertito kaip įtaigesnio misionieriaus agitavimas krikštytis ar aktyvi misionieriška veikla tarp žydų nėra naujas metodas patraukti krikščionybėn daugiau žydų. Tokia taktika naudota ir anksčiau, kartais net falsifikuotai. Pavyzdžiui: konvertitas Jonas Kristupas Levekas, 1841 m. Jeruzalėje įkurtai protestantiškai vyskupijai vadovavo iš Prūsijos kilęs žydas konvertitas Mikelis Salomonas Aleksandras, apsikrikštijęs (ar per prievartą apkrikštytas) žydas Serafinovičius, vėliau liudijęs prieš žydus ritualinės žmogžudystės byloje, etc.

matyti, kad nebuvo vengiama net rašyti asmeninius laiškus tikintiesiems su prašymu aukoti⁴¹.

Neofito, pamokslaujančio žydams, galimybės juos paveikti galėjo būti pervertintos. Net jei žydų vartojamos kalbos, šiuo atveju jidiš, mokėjimas bei papročių išmanymas buvo didelis pranašumas komunikuojant su vietos žydais, bendruomenės priešiškus apstatų atžvilgiu turėjo būti pagrindinė kliūtis, bandant surasti bendrą kalbą ir skleisti katalikybę. Iš tiesų, sunku sugalvoti priežasčių, kodėl žydų bendruomenė būtų norėjusi leisti į debatus su konvertitu Pistoliu, ryšio su juo, tikėtina, buvo vengiama. Labiausiai tikėtina paskata bendrauti, be nuoširdaus religinio atsivertimo, galėjo būti sėkmės istorijos, pasakojimai apie ypatingą kokybišką konvertito gyvenimo pokytį į gera, tačiau nežinia, ar Pistolio pavyzdys buvo laikomas būtent tokiau. Pistolis neabejotinai buvo išskirtinė asmenybė, didelę savo laiko dalį skyręs būtent katalikiškumui propaguoti tarp žydų. Jis gimė žydų ortodoksų šeimoje ir jo tėvai tikėjosi išauginti rabiną. Dėl to Pistolis puikiai išmanė žydų religinę literatūrą. Tai atsispindi ir jo tekstuose⁴². Po lemtingo susitikimo su protestantų misionieriumi Pistolis patraukė į Londoną, kur pateko į misionierišką draugiją „Judaicum“ ir buvo išsiųstas į misionierių apmokymus Bazelyje. Iš ten buvo išsiųstas į Galiciją, kur susipažino su katalikų dvasininkais ir

⁴¹ 1929 m. lapkričio 28 d. Milkovskis išsiuntinėjo laišką su prašymu finansiškai paremti organizaciją. Yra išlikę keli atsakymai į šį laišką. MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 7–9.

⁴² Knyga „Žydiškumas ir krikščionybė arba tiesos žodžiai broliams Izraelyje“ skirta atskleisti Naujojo Testamento ryšį su Senuoju. Pistolis joje gausiai cituoja hebrajišką tekstą, jį aiškina ir sieja su krikščioniškuoju.

ši pažintis 1893 m. jį atvedė prie krikšto. Po krikšto išvyko į Lvovą, bet po kurio laiko, palikęs ten žmoną ir vaikus, persikėlė į Vilnių⁴³. Jam priskirtinos ir trys nedidelės knygelės: „Kas yra marijavitizmas“⁴⁴? (lenk. *Co to jest Marjawityzm?*⁴⁵), „Žydų atvertimo misija“ (lenk. *Misja nawracania Żydów*⁴⁶) ir „Žydiškumas ir krikščionybė arba tiesos žodžiai broliams Izraelyje“ (*Żydostwo i chrześcijaństwo czyli słowa prawdy do braci w Izraelu*⁴⁷). Literatūrinę polėkį galėjo įkvėpti ir 1929 m. Poznanėje leista ir, sprendžiant iš pakvitavimo, Sekcijos užsakyta Gabrieliaus Jehudos Ibn Ezros (tikrasis vardas Gabriel Tadeusz Henner, 1893–1949) knyga „Žydo krikščionio prisiminimai – ašaros ir mintys“ (*Chrześcijańskiego Żyda wspomnienia – łzy i myśli*⁴⁸), kurioje autorius dėstė žydo konvertito požiūrį. Knygoje „Žydų atvertimo misija“, parengtoje Pistolio skaityto referato pagrindu, jis pasakoja apie savo paties gyvenimą ir kelią į atsivertimą bei pateikia dialogą, kuriame iškeliami pagrindiniai žydui galėsiantys rūpėti religiniai klausimai⁴⁹, mat, anot jo, religingi žydai talmudistai yra linke

⁴³ Vienintelis apie jo biografiją bylojantis tekstas – „Misja nawracania Żydów“.

⁴⁴ Marijavitizmas – krikščioniška sekta, XIX a. pabaigoje atskilusi nuo Katalikų Bažnyčios, siekianti religinio gyvenimo atsinaujinimo, pamaldumo. Kunigų marijavitų sambūris siekė tapti Katalikų Bažnyčios misijų organizacija.

⁴⁵ *Pistol F.* Co to jest Marjawityzm? Vilnius, 1933.

⁴⁶ *Pistol F.* Misja nawracania Żydów. Referat wygłoszony na kursie misyjnym 16.XII. 1931 r. w Wilnie. Vilnius, 1932.

⁴⁷ *Pistol F.* Żydostwo i chrześcijaństwo czyli słowa prawdy do braci w Izraelu. Vilnius, 1933.

⁴⁸ *Ibn Ezra G. J.* Chrześcijańskiego Żyda wspomnienia – łzy i myśli. Varšuva, 1929.

⁴⁹ Apskritai Pistolis skiria dvi kategorijas žydų: religingus, talmudistus ir „tautinius / progresyvius“ žydus: sionistus, socialistus, bundistus etc. *Pistol F.*, Misja..., p. 13.

diskutuoti⁵⁰, o tai ir galėtų būti būdas juos įtikinti krikščioniškosiomis tiesomis. Sekuliarius ar laisvamanius žydus visų pirma reikia atvesti į religijos kelią.

Žydų atvertimo sekcijos veikla orientavosi į religijos bei kalbų mokymą, materialinę paramą, socialinių ir integracinių neofito problemų sprendimą. Sekcija buvo Katalikų Bažnyčios institucija, skirta misijoms tarp Vilniaus arkivyskupijos žydų, tačiau čia nesikliauta vien dvasininkais – raginta aukoti ir prie veiklos prisidėti eilinius parapijiečius, o veikai organizuoti pasirinktas žydas konvertitas, tikriausiai, turėjęs išspręsti keblią komunikavimo su žydais problemą ir sukurti įtikinamą „atsivertimo programą“ ir propagandos sistemą. Tačiau, nors Sekcija ir adaptavo visus, atrodytų, esminius tokiam tikslui veiklos elementus, vienintelė išlikusi ataskaita byloja apie ne ypač sėkmingą misionierišką veiklą. Negausus norinčiųjų krikštytis skaičius neleido suformuoti ilgalaikio ir stabilaus katechumenų ir konvertitų globos mechanizmo, o ir didesniųjų skaičiaus globa būtų buvusi pernelyg didelė finansinė našta organizacijai. Tikėtina, kad Sekcija savo veiklą nutraukė ne tik dėl menko žydų domėjimosi (net ir keli konvertitai galėjo būti laikomi pergale), bet būtent dėl materialinių sunkumų. Kai 1931 m. į S. Milkovskį kreipėsi Dysnos parapijos klebonas prašydamas pagelbėti finansiškai vienam žydui ar pastarąjį įdarbinti, atsakyme Sekcijos pirmininkas apgailestavo, kad nieko padėti negali dėl ypač sunkios finansinės organizacijos padėties ir didelio nedarbo šalyje⁵¹.

⁵⁰ Talmudą teigė laikant žydų tautą įkaitais, *Pistol F. Misja...*, p. 11.

⁵¹ Milkovskio laiškas Dysnos parapijos klebonui // MAVB RS. F. 318, b. 34598, l. 116.

Masinio žydų atvertimo idėja Lenkijoje

Praėjus vos keleriems metams po fiksuotos Žydų atvertimo sekcijos veiklos ir numanomo jos nutraukimo, dar vienas energingas entuziastas dėjo pastangas pajungti Lenkijos katalikų dvasininkiją visuotiniam apaštaliniam judėjimui. 1934 m. Pinsko vyskupijos kunigas Janas Zieja⁵² kreipėsi į Vilniaus arkivyskupą Romualdą Jalbrzykowskį (*Romuald Jalbrzykowski*) ir pristatė jam detalų planą, anot jo, padėsiantį vykdyti misionierišką veiklą tarp šalies žydų. J. Zieja stengėsi įrodyti neabejotiną tokios misijos būtinumą ir savo paties tinkamumą ir ryžtą jai vadovauti. 1934 m. spalio 10 d. laiške⁵³ jis paaiškino, kad jau yra pradėjęs panašią veiklą tarp žydų ir norėtų arkivyskupą supažindinti su detaliu misijos tarp žydų planu.

1929 m. Zieja, klebonaujantis Pinsko vyskupijoje, kreipėsi į Vilniaus arkivyskupą ir papasakojo savo klebonijoje apgyvendinęs norintį krikštytis 26 m. žyda⁵⁴. Klebonas apie jį atsiliepė teigiamai (klusnus ir darbštus), tačiau skundėsi negalįs jo ilgiau laikyti, nes paties kunigo motina labai nemėgstanti žydų ir šiojo katechumeno taip pat, o ir

⁵² Jan Zieja (1897–1991) – lenkų dvasininkas, visuomenininkas ir religinis rašytojas. XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtąjo pradžioje tarnavo Pinsko vyskupijoje, 1932–1934 m. Varšuvoje studijavo judaistiką. Kapelionas Rusėjo kampanijos 1939 m. metu; per Varšuvos sukilimą – pulko „Baszta“ kapelionas. *Nowa Encyklopedia powszechna PWN*, t. 8. Warszawa, 2004; *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 30. Warszawa, 2005; Dr. Hab. Łętocha, *Biedaczyna z Osse*. Ks. Jan Zieja – kapłan, myśliciel, społecznik, asceta. Prieiga per internetą: <http://nowyobywatel.pl/2012/04/13/biedaczyna-z-osse-ks-jan-zieja-kaplan-myśliciel-społeczniak-asceta> 27-05-2013.

⁵³ Jano Ziejos laiškas // MAVB RS. F. 318, f. 22683, p. 1 (p. 1–10).

⁵⁴ Jano Ziejos laiškas // LVIA. F. 694, ap. 3, b. 360, l. 72.

užsiimti jam klebonijoje nelabai esą kuo. Zieja rašė girdėjęs apie žydų konvertitų grupę, susikūrusią Vilniuje (tikėtina, kad turėjo omenyje pirmiau aptartą Sekciją), kuri galbūt galėtų priimti minėtą katechumeną. Užuominos jo korespondencijoje leidžia spėti, kad po šio susitikimo buvo ir kitų⁵⁵.

Po penkerių metų Zieja jau turėjo parengęs nuodugnai suformuluotą imperatyvą dvasininkijai. Iš pradžių Bažnyčios tarnautojai buvo gana skeptiški Ziejos užsidegimo atžvilgiu ir bijojo jį esant perdėm apimtą „reformacijos dvasios“⁵⁶, tad nutarė pirmiau iširti, kas jis per vienas. Galiausiai, nors Pinsko vyskupas Kazimieras Bukraba (*Kazimierz Bukraba*) nebuvo linkęs prarasti vieno iš savo vyskupijos kunigų, Vilniaus arkivyskupas pakvietė Zieją persikelti į Vilnių. Deja, čia šaltiniai nutrūksta ir mes nebeturime tiesioginių tolesnės Ziejos veiklos liudijimų, tačiau jo sukurtas klausimynas stebėtinai panašus į tą, kurį Vilniaus kurija išplatino 1935 m. gruodžio 5 d. Išanalizavus abu šaltinius, akivaizdu, kieno projektas slypi už 1935 m. anketos. Ziejos sudarytas ir Vilniaus arkivyskupui pasiūlytas klausimynas ir misijos tarp žydų planas buvo išdėstyti taip:

1. *Neofito (neofitės) pavardė ir vardas.* *⁵⁷
2. *Amžius (gimimo data).* *
3. *Šeiminė padėtis (nevedęs, netekėjusi; vedęs, ištekėjusi; našlys, našlė; vienuolis, vienuolė, kapelionas).* *
4. *Išsilavinimas.* *

⁵⁵ „Iki šiol šiais reikalais užsiėmiau šiek tiek mėgėjiškai ir iš poreikio, nes žydai pasitaikydavo „po ranka“, Jano Ziejos laiškas Vilniaus arkivyskupui // MAVB RS. F. 318, b. 22683.

⁵⁶ Adamicz(?) laiškas // MAVB RS. F. 318, f. 22683, p. 8 (p. 1–10).

⁵⁷ Žvaigždutėmis pažymėti klausimai ta pačia ar šiek tiek redaguota forma atsidadė 1935 m. išplatintoje anketoje.

5. *Profesija, pareigos.* *
6. *Materialinė padėtis (elgetavimas, skurdas, pakankamumas, pasiturintis, turtingas).*
7. *Adresas (jei nėra tikslaus adreso – informatyvios užuominos).* *
8. *Kada pasikrikštijo?* *
9. *Kiek truko pasirengimas Šv. Krikštui? Kaip vyko? (individualūs pasitarimai su katechumenu: kas juos vedė? Lektūra – kas buvo pateikta skaityti?).* *
10. *Kas turėjo įtakos apsisprendimui krikštytis (religinės tiesos siekis ir gilus įsitikinimas; lenkiškos kultūros perėmimas; vedybiniai sumetimai ar kita).* *
11. *Ar buvo persekiojamas (-a) žydu?* *
12. *Jei išliko tikėjime, tai:*
  - a) *Ar uolus?* *
  - b) *Ar bendrauja su šeima?* *
  - c) *Kas iš šeimos narių yra katalikai, o kas dar ne?*
  - d) *Kokia kalba bendrauja su šeima (lenkiškai, jidiš, hebrajiškai)*; ar laiko save lenku, ar žydu (pagal tautybę); ar tautybės klausimui abejingas?*
13. *Jei susituokęs, tai:*
  - a) *ar sutuoktinis katalikas nuo pat gimimo, ar neofitas, ar judėjas, ar kitos religijos išpažinėjas?* *
  - b) *ar sutuoktiniai gyvena visiškame sutarime?** *Kuris kuriam daro įtaką religiniuose reikaluose? Kaip ta įtaka pasireiškia? (religinio gyvenimo sustiprėjimas ar susilpnėjimas?).*
14. *Jei atkrito nuo katalikų tikėjimo, tai:*
  - a) *ar grįžo į judaizmą? Ar perėjo į kitą religiją? Tapo netikintis?* *
  - b) *kokios buvo tokio žingsnio priežastys?* *
15. *Ar buvo nenuoširdaus, simuliacinio, šventvagiško krikšto atveju? (simuliantų pavardės, krikšto vieta; kokie buvo ar galėjo būti simuliacinio krikšto tikslai?).* *
16. *Iš sektantų protestantų krikštą priėmusių žydų pavardės ir adresai.* *

17. Ar žydų vaikai apsilanko katalikiškos religijos pamokose ir ar tai kaip nors pozityviai juos veikia?*
18. Katalikybėje nuoširdžiai besidominčių žydų pavardės ir adresai.*
19. Jau krikštą priimti besiruošiančių žydų pavardės ir adresai.*
20. Nuoširdžiai misionierišku darbu tarp žydų besidominčių ar jau tam tikrus žingsnius link šio tikslo žengusių katalikų pavardės ir adresai.*
21. Kas trukdo krikščionybei plisti tarp žydų? Ką daryti, kad misionieriška veikla tarp žydų duotų gausesnių ir ilgalaikių vaisių?*
22. Kitos pastabos ir įspėjimai.
23. Klausymyną pildžiusio asmens parašas, pareigos ir adresas.

Parengiamųjų darbų etapai:

1. Žinių surinkimas iš visų vyskupijų apie tai, kiek kiekvienoje yra:
  - a) Kunigų.
  - b) Vyrų vienuolynų.
  - d) Moterų vienuolynų.
2. Atspausdinti tiek tūkstančių klausimynų, kiek Lenkijoje ir į Ameriką emigravusių lenkų bendruomenėje yra kunigų ir vienuolynų, vyrų ir moterų (vyrų ir moterų vienuolynams reikėtų spausdinti su šio-kiais tokiais pakeitimas raudonu rašalu – spaustuvei tai nebus sunku padaryti).
3. Šių klausimynų išsiuntinėjimas visų vyskupijų kurijoms ir vienuolijų provincijoms su prašymu kuo skubiau išplatinti (pvz., kartu su rubricelėmis, dieceziniiais mėnraščiais, k?⁵⁸) visiems vyskupijų kunigams ir paskiriems vienuolynams.
4. Adresų kartotekos sudarymas:
  - a) Katechumenų (iš judaizmo).
  - b) Neofitų (pirmos kartos) iš judaizmo.
  - c) Žydų, simpatizuojančių katalikybei (krikščionybei).

⁵⁸ Neįskaitoma.

- d) Žydų, kurie prisidėjo prie protestantiškų sektų.
  - f) Prigimtinių katalikų, norinčių paremti misiją tarp žydų.
5. Katekizmo neofitams iš judaizmo sudarymas ir leidyba (lenkų, hebrajų, žydų, o paskui ir kitomis kalbomis – užsienis to laukia, – pavyzdžiui, žinau apie vokiečius).
  6. Ryšių užmezgimas su visais Maldų už žydų atsivertimą brolijos (*Arcybractwa Modlitw o nawrócenie Żydów*)⁵⁹.
  7. Lėšų surinkimas:
    - a) Misijai tarp žydų skirtos dalykinės išvykos, leidyba. Pagalba vargšams, persekiojamiems, benamiams katechumenams ir neofitams.
    - b) ?⁶⁰.

Galiausiai:

*Laukia nenuilstamas darbas, neteikiantis vilties x⁶¹ dėl rezultatų, tačiau iš vidinio poreikio tarnauti Kryžiui vardan Kryžiaus!*⁶²

Kaip matyti iš Ziejos pasiūlyto teksto ir galiausiai visus Vilniaus arkivyskupijos klebonus pasiekusio varianto palyginimo, Vilniaus kurija priėjo išvadą apie žydų konversijų ir misijų potencialo ištyrimo naudą ir išplatino naująją Ziejos kūrinio redakciją. Pirmoji Ziejos rašto dalis – klausimynas apie neofitą – sugulė į kurijos anketos antrąją dalį B, skirtą religiniams, o tiksliau, misijų veiklos, jos sėkmingumo ir problemų identifikavimo klausimams, pridėdant apibendrinamąjį klausimą „Būdas, kuriuo galima būtų spręsti žydų klausimą pas mus“⁶³. Į pastarąjį anketos klausimą

⁵⁹ Gali būti, kad turima omenyje Maldos už Izraelio atsivertimą draugija Varšuvoje (*Stowarzyszenie modlitwy o nawrócenie Izraela*).

⁶⁰ Neįskaitoma.

⁶¹ Neįskaitomas žodis.

⁶² MAVB RS. F. 318, b. 22683, l. 3–4.

⁶³ Anketa žydų klausimu // MAVB. F. 319, b. 14834.

klebonai atsakė išsamiausiai, pateikdami savo samprotavimus šia tema, kurie akivaizdžiai atspindi nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Europos intelektualiniuose ir politiniuose debatuose populiarią žydų klausimo sprendimo temą⁶⁴.

Kurija pridėjo ir papildomą dalį A, skirtą bendrosioms ir statistinėms žinioms apie vienos ar kitos parapijos žydišką gyventojų dalį surinkti: „1) Ar ir kiek žydų gyvena parapijoje ir kiek emigravo?; 2) Ar ir kiek žydų užsiima žemės ūkiu? Iš kur gavo ūkius?; 3) Koks žydų gyventojų santykis su katalikais gyventojais? Ar nedaro žydai neigiamos įtakos katalikams?; 4) Ar prekyba ir amatai yra vien žydų rankose, ar yra ir katalikų prekeivių ir amatininkų? Svarbiausi poreikiai?“⁶⁵ Šioje dalyje aiškiai jaučiama to meto ekonominės konkurencijos tarp žydų ir krikščionių tema pabrėžia ne vien religinį, bet ir socialinį šios akcijos dėmenį.

Bažnyčios valdžia nesivargino detaliau paaiškinti savo planų bei tikslų ir platindama anketą nenaudojo puošnios misionieriškos retorikos kaip Zieja. Bažnyčia svarstė galimybę pradėti plačią misionierišką programą ir stengėsi susidaryti bendrą vaizdą apie vietinę žydų bendruomenę ir jos santykį su kaimynais krikščionimis bei išsiaiškinti priežastis, kodėl ligi šiol misijos nebuvo ypač sėkmingos ir ar apskritai yra tikslo tęsti panašaus pobūdžio veiklą ateityje. Platindama užklausimą Bažnyčia jau turėjo tam tikrų išankstinių nuostatų, kaip nenuoširdus atsivertimas ar laikinas atsivertimas konkrečioms individo tikslams pasiekti ir vėliau einanti apostazė, kuri neretai pasitaikydavusi ankstesniuose amžiuose.

Bažnyčia taip pat turėjo apsvarstyti galimybę į misionierišką veiklą įtraukti eilinius parapijiečius, kurie galėjo tapti subtilesne priemone nei kunigų siuntimas į žydų bendruomenes. Visa ši pirminė informacija turėjo būti pagrindas apsisprendžiant, ar bandyti realizuoti Ziejos pateiktą veiksmų planą. Akivaizdu, kad aktyvusis Pinsko kunigas pagrindiniais sėkmingos misijos tarp žydų elementais laikė jų edukaciją ir finansinę pagalbą bei regėjo save kaip viso šio judėjimo, išsiplėsiąčio visoje Lenkijoje, vadovą. Tačiau Ziejos užsidegime netrūko ir utopiškų idėjų. Pats pripažindamas, kad žydų atvertimas yra itin nelengva užduotis, jis žvelgė dar toliau. Jo manymu, Bažnyčia į pagalbą turėjo ateiti valstybė – klebonas siūlė išardyti kenksmingas organizacijas (pvz., komunistų ir masonų, stereotipiškai siejamas su žydais) ir pačius žydus priversti imtis žemės ūkio, o jų ūkius išbarstyti tarp krikščionių – skirti žydams šiuo metu laisvą žemę (pvz., Polesėje), tatau vadindamas „žydų kolonizacija“ (*zacząć kolonizację żydów*⁶⁶). Anot Ziejos, tai atitolintų žydus nuo uzurpuotų amatų ir prekybos, o integrulus žydų gyvenimas tarp krikščionių, pastariesiems perimant dalį darbo rinkos į savas rankas, sumažintų įtampą ir būtų sąlyga rasti evangeliškam sugyvenimui ir meilei. Be abejonės, tai vargu ar reiškė pažangų kvietimą visiškai toleruoti žydus, o greičiau aiškų suvokimą, kad visų žydų iš šalies neišvairys, o apkrikštijimas padėtų juos integruoti. Žydų išsklaidymas tarp krikščionių, leidžiantis prie jų prieiti labiau kaip individų, nei bendruomenės, šią užduotį palengvintų. Individo įtikinėjimas, primintina, buvo ir Pistorio naudojama taktika. Nors pasiūly-

⁶⁴ Comparing Jewish Societies / Ed. T. M. Endelman. Michigan, 1997, p. 8.

⁶⁵ Anketa.

⁶⁶ MAVB RS. F. 318, b. 22683.

mas nebuvo labai novatoriškas, nauja buvo jau vien tai, kad siūlyta priešinga schema nei žydų segregacija ar jų sutelkimas nuo likusios visuomenės atskiriančiuose miestų kvartaluose.

Kurija neskubėjo pasiimti visomis siūlomomis kūrybingomis Ziejos mintimis ir 1935 m. apsiribojo tyrimu, o ne veikimu. Prašymas pateikti asmeninę neofitų informaciją yra indikatorius, kad tiek Zieja, tiek anketą palaiminusi kurija svarstė būdus pajungti konvertitus misionieriškai veiklai, o tai, kaip minėta, nebuvo reta praktika ir anksčiau. Klausimas apie atvertimo galimybes ir ilgalaikius rezultatus rodo, kad ankstesni bandymai nebuvo bažnytininkų laikomi ypač sėkmingais. Tikėtina, kad ne vienas Zieja, bet ir jo iniciatyva atsargiai, bet vis dėlto susidomėjusi Bažnyčia žydų klausimo sprendimu laikė masinį atvertimą, o ne pavienius krikštus. Tai turėjo būti atsakas daug didesnei nei religinė žydų problemai šalyje, apie kurios aktualumą byloja paskutinis, kurijos pridėtas ir labiausiai klebonus atsakant įkvėpęs anketos klausimas. Iš atsakymų į anketą surinkta informacija turėjo pasitarnauti visuotinės misionieriškos sistemos šalyje sukūrimui ar tobulinimui.

Dvasininkijos požiūrio tendencijos atsakymuose į anketą

Žydų gyventojų tyrimas buvo vykdomas visos Vilniaus arkivyskupijos teritorijoje ir tiesiogiai kreipiantis į atskirų parapijų klebonus. 1935 m. gruodžio 5 d. Vilniaus kurija Vilniaus arkivyskupijos parapijų klebonams išsiuntinėjo anketas žydų klausimu⁶⁷. Kurijos kanclerio kunigo Adamo

⁶⁷ Oficialaus anketos pavadinimo kurija nepateikė, paprasčiausiai nurodė, kad tai „klausimynas apie žydų

Savickio pasirašytą klausimyną buvo prašoma užpildyti ir iki gruodžio 25 d. atsiųsti dekanams, kad šie savo ruožtu persiųstų atsakymus į kuriją⁶⁸. Nurodytas duomenų rinkimo motyvas buvo lakoniškas – „dėl ganytojiškų ir visuomeninių sumetimų“⁶⁹, – tačiau ganėtinai iškalbingas. Bažnyčia, kaip ir idėjos autorius Zieja, neatsiejamai matė žydų konversijas tiek religinėje, tiek visuomeninėje perspektyvoje, šaliai bendrai pasitarnausiančias ir politiniu, ekonominiu, socialiniu bei kultūriniu požiūriu ir padėsiančias išspręsti „žydų klausimą“ – jų konkurencingumo ir integralumo problemą (ar netgi problemų rinkinį). Būtent radikali žydų asimiliacija per konversiją galėjo tapti atsaku⁷⁰.

Tikėtina, kad Sekcija tuo metu savo veiklą jau buvo nutraukusi⁷¹. 1930 m. už miesto ribų ji telkė vos 10 narių ir, turint omenyje konvertitų skaičių, vargu ar buvo išplėtojusi veiklą kur nors toliau nei pačiame Vilniuje. Nors anketos iniciatyva dar nebuvo joks konkretesnis žingsnis link misionieriavimo, o greičiau dirvos jam ištyrimas, tai buvo kur kas visuotinesnė ir organizuotesnė prieiga – pastangos įvertinti apaštalavimo galimybę tarp žydų. Turimi šaltiniai neleidžia atskleisti, kiek pateikus

kilmės gyventojus Vilniaus arkivyskupijos teritorijoje“// MAVB RS, F. 318, b. 14834.

⁶⁸ Anketa.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Asimiliacija per konversiją yra laikytina bene vienintele visiška asimiliacija (su sąlyga, kad neofitas apsigyvena aplinkoje, nežinančioje apie jo žydišką kilmę, ir ypač sudarius santuoką su krikščionimi), jei vartodami šį komplikuoatą ir dažnai ribotą terminą, apibrėždami jį kaip etninės grupės išnykimą, kitą, daug radikalesnį, žingsnį po akulturacijos (dominuojančios visuomenės kultūrinių modelių perėmimo).

⁷¹ Šv. Jono bažnyčios Vilniuje klebonas skundžiasi, kad nėra organizuotos katalikiškos akcijos tarp žydų. Tai leidžia nuspėti, kad 1935 m. Žydų atvertimo sekcija jau nebeveikė. Vilniaus dekanatas // F. 318, b. 14817, l. 11.

klausimyną surinkti duomenys pasitarnavo tolesniems Bažnyčios veiksams ir ar iš to buvo kokios reikšmingesnės naudos, bet išlikę klebonų atsakymai į klausimus leidžia pagrįstai įsivaizduoti, kiek stiprios buvo judėjų atvertimo tendencijos tarpukario Vilniaus arkivyskupijoje ir koks požiūris į žydų katalikų koegzistavimą vyravo tarp katalikų klebonų.

Vilniaus miesto dekanas Vilniaus kurijai pateikia visų miesto parapijų klebonų atsakymus⁷². Vilniaus dekanato parapijose gyvena ar yra pakrikštyti 30 neofitų. Turint omenyje daugiau nei 76 tūkst.⁷³ Vilniaus žydų bendruomenę, konvertitų skaičius iš tiesų labai nedidelis⁷⁴, bet, kita vertus, prisiminus Vilniaus žydų bendruomenės ortodoksaliumą ir tie patys 30 Bažnyčios galėjo būti laikomi šokia tokia pergale. Patys klebonai negausaus atsivertimo priežastimi dažnai įvardijo prastą neofitų finansinę padėtį, materialinius sunkumus apsikrikštijus⁷⁵. Kartais nenoras krikštytis buvo įvardijamas kaip „žydų materializmas“⁷⁶, suprask, žydui iš krikšto nebus jokios apčiuopiamos naudos. Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas pabrėžė, kad pati žydų bendruomenė labiau nei religiniais rūpinasi

⁷² Vilniaus dekanatas // F. 318, b. 14817. Vilniaus dekanatui priklausė Aušros Vartų, Bernardinų, Šv. Dvasios, Šv. Jėzaus Širdies, Šv. Jono, Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo, Šv. Petro ir Povilo, Šv. Pilypo ir Jokūbo, Šv. Rapolo, Visų Šventųjų ir Naujosios Vilnios parapijos.

⁷³ 1931 m. Vilniaus mieste gyveno 76,2 tūkst. žydų, Kościół Katolicki w Polsce 1918–1990, Rocznik Statystyczny. Warszawa, 1991, p. 43.

⁷⁴ Didžiausią neofitų skaičių (18) pateikia Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčios klebonas // F. 318, b. 14817, l. 9.

⁷⁵ Šią priežastį mini Šv. Petro ir Povilo, Bernardinų, Naujosios Vilnios, Visų Šventųjų, Šv. Rapolo ir Aušros Vartų bažnyčių klebonai.

⁷⁶ Vilniaus dekanatas // MAVB RS. F. 318, b. 14817, l. 10.

savo narių materialiniais reikalais⁷⁷, o tai nė kiek nepadedą privilioti jų į katalikišką bendruomenę, kur jie neturės jokių garantijų ir atsiders „padėtyje be išėities“⁷⁸. Finansinės paramos neofitams problema kamavo naujuosius misionierius (ar norinčius tokiais būti) – sunki pasikrikštijusio žydo padėtis, staigus atotrūkis nuo žydų bendruomenės, kuri rūpinasi savo narių gerove ir nutraukti ryšiai su šeima tebebuvo didžiausią baimę katechumenams keliantis faktorius. O ir, kaip minėta pirmiau, po truputį emancipuodamiesi ir modernėdami žydai rasdavo alternatyvių integracijos į visuomenę būdų ir be religinės konversijos. Tarpukariu materialiniai sumetimai atsiversti į katalikybę nebuvo realūs (nebent laikytume trumpalaikę Sekcijos teiktą paramą verta palikti gimtąją bendruomenę). Pasikrikštijęs žydas bent teoriškai prarasdavo žydišką tapatybę kaip ir XVIII–XIX a. ir tapdavo tiesiog kataliku, tačiau nebuvo jokios socialinės programos ar sistemos, užtikrinančios sklandžią konvertito integraciją į katalikišką visuomenę ir visavertį funkcionavimą joje, o ir neofito statusas nebūtinai sąlygojo palankų visuomenės požiūrį į žydų kilmės naujakrikštą. Finansinė parama ar garantuotas įsidarbinimas taip pat nebuvo siūlomi. Klebonų anketose minimi atsivertimo atvejai⁷⁹, kai į judaizmą buvo grįžtama būtent dėl materialinių sumetimų, kai neofitas negalėdavo išgyventi neturėdamas jokios paramos. Tikėtina, kad dažnai krikštas sugundydavo iliuzijomis išbristi iš ryškaus tuometinio

⁷⁷ Ten pat, l. 1.

⁷⁸ Ten pat, l. 3.

⁷⁹ Knyžino dekanatas, Kripno parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14830, l. 1; Lydos dekanatas, Farnos parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14800, l. 14; Trakų dekanatas, Lentvario parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14824, l. 2–3.

skurdo Vilniaus žydų bendruomenėje⁸⁰ ir įveikti ekonominę diskriminaciją, su kuria turėjo susidurti žydai: krikštas galėjo atverti kelius būti įdarbintam kataliko ar gauti valstybės tarnautojo darbą. Tačiau nepavykus susirasti paramą buvo grįžtama į gimtąją bendruomenę (kuklios, bet vis dėlto pagalbos įmanoma buvo susilaukti iš savišalpos pagalbos brolių⁸¹), nes Bažnyčia neturėjo jokio ketinimo dėti daugiau pastangų ar išteklių iš esmės šiai situacijai pakeisti.

Kita klebonų nurodyta akivaizdi žydų nenoro krikštytis priežastis – didelis katalikų, trokštančių užsiimti misionieriška veikla, stygius. Kunigai to neakcentuoja, nors visuose minėtų Vilniaus dekanato parapijų klebonų atsakymuose randame minimą tik vieną tuo besidomintį asmenį iš Aušros Vartų parapijos⁸². Tai labai stebina prisiminus 170 vilniečių, 1930 m. išitraukusių į Žydų atvertimo sekcijos veiklą⁸³. Ką jau kalbėti apie parapijiečių entuziazmą, kai jį net tarp kunigų sunku rasti – ši veikla yra „sunki ir nedėkinga“⁸⁴. Akivaizdu, kad į Sekciją entuziastingai įsijungę katalikai jos idėjoms prijautė labiau nominaliai, „iš principo“, auka ar malda, bet ne taip nuoširdžiai, kad tai paskatintų juos pačius imtis konkrečių veiksmų.

Naujosios Vilnios ir Šv. Dvasios bažnyčių klebonai apskritai, užuot organizavę

žydų atsivertimus, mieliau būtų matę, kaip tie emigruoja iš Lenkijos⁸⁵. Šv. Jono bažnyčios kunigas, parapijos, kurioje palyginti neseniai buvo užgimusi Žydų atvertimo sekcija, apskritai nežinojo, kiek žydų gyvena jo parapijoje⁸⁶, o Šv. Jėzaus Širdies bažnyčios klebonas įvardijo žydus kaip priešus, kurie „visuomet siekia vien krikščionybės ir Katalikų Bažnyčios sunaikinimo“⁸⁷ ir vietoj bergždžio atvertimo darbo siūlė verčiau „pasirūpinti krikščioniškų sielų apsaugojimu nuo žalingos žydų įtakos“⁸⁸. Klebonai turėjo tvirtą nuomonę dėl žydų ir jų ateities šalyje, dažnai nepaisant ryšio su vietos žydais nebuvimo ir riboto bendruomenės gyvenimo išmanymo.

Vilniaus arkivyskupijos periferinių klebonijų vadovų požiūris iš esmės mažai kuo skyrėsi nuo centro – Vilniaus. Peržiūrėjus 233⁸⁹ Vilniaus arkivyskupijos parapijų anketas (be jau aptartų 11 Vilniaus miesto anketų), tik 31 iš tų parapijų neaptikta žydų gyventojų. Kitose, net esant vos vienai šeimai, kunigai turėjo nuomonę apie šią tautinę mažumą ir labai aktyviai pasisakė dešimtu anketos klausimu. Kunigų pasvarstymuose, kas gi trukdo katalikų tikėjimo plitimui ir sėkmingoms katalikiškoms misijoms tarp žydų, paprastai buvo pateikiami keli tendencingi pasikartojantys atsakymai. Juos būtų galima suskirstyti į antijudaistinius⁹⁰, kaip

⁸⁰ Daugiau apie skurdą Vilniaus žydų bendruomenėje pirmoje XX a. pusėje žr. *Vareikis V.* Vilniaus žydų gyvenimo ir politinės orientacijos bruožai XIX–XX a. pirmoje pusėje // Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga. Vilnius, 2003 m. rugsėjo 16–17 d., Vilnius, 2004, p. 68–86.

⁸¹ *Ibid.*, p. 78.

⁸² Vilniaus dekanatas, Aušros Vartų parapija. F. 318, b. 14817, l. 15.

⁸³ Nors pastarųjų veiklos pobūdis nėra aiškus, gali būti, kad buvo apsiribota vien tik aukomis.

⁸⁴ Vilniaus dekanatas // MAVB RS. F. 318, b. 14817, l. 10.

⁸⁵ Ten pat, l. 4, 6.

⁸⁶ Ten pat, l. 11.

⁸⁷ Ten pat, l. 12.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Ne visos parapijos susiuntė atsakymus į savo dekanatus, taigi, 244 (11 Vilniaus dekanato ir likusios 233 parapijos) nėra optimalus Vilniaus vyskupijos parapijų skaičius.

⁹⁰ Šiame straipsnyje sąvoką „antijudaizmas“ tūkiau išimtinai religiniais argumentais paremtam priešiskumui žydams kaip judaizmo išpažinėjams, kurių religinė tradicija yra menkesnė už krikščioniškąją bei antagonistinę.

antai prigimtinė neapykanta krikščionybei, krikščionims ir Jėzui Kristui (24 iš 233), Talmudas kaip ydingos žydų etikos šaltinis (19), fanatizmas, užsispyrimas (*upor / utwardzialosc*), aklumas, konservatyvumas (25), bei antisemitinius⁹¹: žydų atskirumas, solidarumas, nacionalizmas ir savęs kaip išrinktosios tautos traktavimas (32), materializmas kaip nesidomėjimo religiniais dalykais priežastis arba kaip intereso krikštytis nebuvimas (27). Kiti išskirtini atsakymai: menkas pačių katalikų moralumas ir blogas pavyzdys (9), specifinė žydų psichika ar prigimtis (6), komunizmas ir iš jo kylantis ateizmas (3). Minima ir objektyvi priežastis – sunki finansinė neofito padėtis (13).

Peržiūrėjus dažniausiai atsakymuose pasitaikančias frazes ir sąvokas matyti, kad katalikų kunigų pozicijose tarpukario Vilniaus arkivyskupijoje buvo susipynęs antijudaizmas ir antisemitizmas. Akivaizdu, kad antijudaizmas dominavo (68 kartus paminimi archajiški stereotipai apie žydų įvairialypę neapykantą viskam, kas krikščioniška, Talmudo klaidingumą, religinį fanatizmą, aklumą ir užsispyrimą), o rasiniais motyvais paremtas antisemitizmas tarp Vilniaus krašto katalikų kunigų buvo retesnis (specifinę psichologiją ir prigimtį mini vos 6 kunigai⁹², rasinis atskirtumas minimas 4

⁹¹ Straipsnyje vartoju problemišką antisemitizmo sąvoką, kuriai priskiriu ksenofobinius nusistatymus, nepaveiktus religijos. Kai kurie jų buvo nesvetimi ir ankstesniems laikotarpiams ir ėjo koja kojon su antijudaistiniais kaltinimais (pvz., materializmas), o kai kurie būdingi vėlesniam laikotarpiui nuo XIX a. pabaigos ėmus vartoti rasistines sąvokas (pvz., specifinė žydų psichika). Nepaisydama šių skirtumų, patogumo dėlei bet kokią ne religinės kilmės nepakantą žydams šiame straipsnyje vadinsiu antisemitizmu.

⁹² Šis konkretus aspektas taip pat yra nevienareikšmis, nes buvo naudojamas būtent siekiant išvengti tiesmuko antisemitizmo, smerkiamo Vatikano. Kai kurie lenkų kunigai buvo pasiryžę surasti ką nors kita,

klebonų atsakymuose⁹³). Taip pat yra keli tiesos lašą turintys žydų bendruomenės įvertinimai, kaip antai solidarumas, segregacija, konvertito laukiantys finansiniai iššūkiai, religinis konservatizmas etc., taip pat dviprasmiškas „materializmo“ stereotipas, kuris gali atspindėti antisemitinę klišę ir iš tikrųjų nemenką, tikėtina, pablogėšančios finansinės padėties kliūtį krikštytis. Tačiau, kaip ir būdinga ksenofobiškoms pastaboms, tai pristatoma kaip visos žydų tautos yda.

Ekonominis antisemitizmas taip pat aptinkamas klebonų komentaruose apie „žydų klausimo“ sprendimą⁹⁴. Dvasininkai siūlė remti žydų emigraciją ar deportaciją iš šalies (21), panaikinti žydų monopolį prekyboje, amatuose ir pramonėje bei / ar taip išprovokuoti emigraciją (27), boikotuoti žydų veiklą ir remti krikščionių darbininkus ar, kitais žodžiais, „*swoj, do swoego, po swoje*“⁹⁵ (18). Žydų išsivaizdavimas kaip nepataisomų materialistų ir ekonominės erdvės uzurpatorių verčia kelti „žydų klausimą“ jau nebe kaip religinį, o labiau kaip politinį ir visuomeninį. Negebėjimas surasti konsensuso ir sugyvenimo vienoje ekonominėje erdvėje būdo vertė šauktis drastiškesnių priemonių konkurentų atžvilgiu, šiuo atveju priverstinės emigracijos – pagal įstatymą ar paremtos pageidautinu ekonominiu krikščionių spaudimu žydams.

nei skirtingą kraują, o tai trukdė žydams atsiversti. *Modras R. The Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933–1939. Jerusalem, 1994, p. 275.*

⁹³ Glubokojės dekanatas, neiški parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14839, p. 12; Gardino dekanatas, Kašubino parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14834, l. 6; Valkavisko dekanatas, Porozovsko parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14832, l. 6; Ašmenos dekanatas, Mūro Ašmenos parapija // MAVB RS. F. 318, b. 20299, l. 4.

⁹⁴ Anketa žydų klausimu // MAVB RS. F. 318, b. 14834.

⁹⁵ Dambavos dekanatas, Naujadvario parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14826, l. 3.

Tarpukariu niekur nedingo ir *Mariae Vitae* ordino įkūrėjo kunigo S. Turčinavičiaus⁹⁶ aprašyta atsivertusio žydo fobijs⁹⁷. Kaip vieną iš žydų nenoro krikštytis priešasčių kunigai nurodė priešiškomą ir nepasitikėjimą, kurio žydai susilaukia iš krikščioniškos bendruomenės net ir atsivertę. Tai rezonuoja su kunigų nusiskundimais entuziazmo trūkumu tarp pačių katalikų, tačiau neišprovokuoja klebonų pasiūlyti nieko konkretnesnio, kaip padėti keisti ir apskritai ar verta tam skirti pastangų. Atsirado kunigų, siūlančių misionieriais leisti būtent žydus konvertitus, taip, matyt, stengiantis įveikti „svetimo“ baimę ir tikintis lengvesnės komunikacijos galimybes. Lentvario parapijos klebono pamąstymuose apie misijas tarp žydų⁹⁸ aptinkame minimą tą patį konvertitą misionierių F. Pistolį (*znanego konwertyte*), veikusį anksčiau aptartoje Vilniaus Žydų atvertimo sekcijoje. Klebonas su Pistolio pagalba mėgino materialiai padėti krikštytis pasiryžusiai žydei Rebekai Šufjan, tačiau nesėkmingai – mergina grįžo į žydų bendruomenę⁹⁹. Deja, kunigas daugiau nieko mums apie šį misionierių nepasakoja, nei kaip jį surado ir

ar šis tebevadovavo Žydų atvertimo sekcijai ar, jai nutraukus veiklą, dirbo individualiai.

Tebuvo keli kunigai, kurie atvirai išreiškė labiau ganytojišką, tačiau vis dėlto gana archajišką stereotipinį ambivalentišką požiūrį ir kvietė visus melstis už žydus (15), i. e. „gerbti žydą kaip neregį brolių, kuris buvo Dievo prakeiktas, kurio nedera įžeidinėti ar piktai apkalbėti, ar prieš jį smurtauti, pavyzdžiui, pogromuose“¹⁰⁰. Religinis „klystančių žydų“ įvaizdis tebėra toks pat stiprus kaip ir marijavičių ar Turčinavičiaus bei LDK sukurtuose tekstuose. 28 klebonai žydus mini kaip iš prigimties ar nuo vaikystės jaučiančius neapykantą viskam, kas krikščioniška¹⁰¹. Žydai tebelaikomi užsispyrusiais, užkietėjusiais, akalais ir konservatyviais¹⁰², o žydų etika ir moralė tebesiejama su Talmudu ir „Talmudiniu auklėjimu“ ir laikoma ypač ydinga¹⁰³. 19 klebonų buvo įsitikinę, kad verta ir reikia rengti specialius kvalifikuotus misionierius apaštališkai veiklai tarp žydų, o 18 skatino rengti žydams viešus disputus, paskaitas bei platinti propagandinę ir religinę literatūrą. Jeigu ir nebuvo matoma reikalo stengtis atversti žydus¹⁰⁴, tai viltis, kad Saulius Dievo malone virs Pauliumi Katalikų Bažnyčios

⁹⁶ „Paslėptas vilkas ir pakrikštytas žydas yra tas pas“, List okolny fundatora siostr Maryawitek s. p. X. Kanonika Tarczynowicza // Dzieje dobroczynnosci krajowej i zagranicznej. Vilnius, 1820, p. 393. Tokio pobūdžio pasisakymai nebuvo svetimi ir tarpukario Lenkijos dvasininkams, *Lysiak A.* Rabbinic Judais min the Writings of Polish Catholic Theologians // Antisemitism, Christian Ambivalence and the Holocaust. Bloomington, 2007, p. 28.

⁹⁷ Glubokojės dekanatas, Mosarkio parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14839, l. 6; Varnionių dekanatas, Gervėčių parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14799, l. 1; Trakų dekanatas, Lentvario parapija // F. 318, b. 14824, l. 2–3.

⁹⁸ Trakų dekanatas, Lentvario parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14824, l. 2–3.

⁹⁹ Trakų dekanatas, Lentvario parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14824, l. 2–3.

¹⁰⁰ Tokiuose atsakymuose atsispindi antijudaizmas – žydas turi galimybę tapti „geras“, jei pasikrikštys. Miorų dekanas, Idoltos parapija // MAVB RS. F. 318, b. 14829, l. 8.

¹⁰¹ Net ir pats Pistoris, pasakodamas apie savo judėjišką praeitį, save apibūdino kaip įtikėjusį į talmudišką Dievą ir Kristaus, taip pat visko, kas krikščioniška, priešą. *Pistol F.* Misja..., p. 6.

¹⁰² *Uporni, zatwiardziali, zasliepioni, koserwatyni.*

¹⁰³ Tendencija išskirti „talmudišką judaizmą“, kaip nutolusį nuo „tikrojo“ Mozės judaizmo, ryškėja ir bendresniame Lenkijos teologų kontekste. Žr. *Lysiak A.* Rabbinic Judais min the Writings of Polish Catholic Theologians // Antisemitism, Christian Ambivalence and the Holocaust. Bloomington, 2007, p. 26–49.

¹⁰⁴ 19 klebonų šią užduotį laiko beviltiška.

tarnų širdyse neblėso – jei ne misijos, tai Dievo malonė (*laska Boża*) galėjo įvykdyti tai, kam žmogaus, kad ir kunigo, rankos ne visada buvo pajėgios.

Kaip matyti iš anketos atsakymų analizės, kunigų suvokime buvo susimaišę deicido šaknis turintys stereotipai ir naujai užgimęs modernioms visuomenėms būdingas konfliktas dėl besitrinančių tarp žydų ir ne žydų veiklos ribų ir įsivaizduojamos grėsmės religiniam bei tautiniam tapatumui bei konkurencingumo ekonominėje erdvėje. Klebonų nuomonė apie įsivaizduojamą žydų ekonominį dominavimą ir materializmą buvo itin nepalanki, dauguma jų iš tiesų nerimavo dėl neigiamo žydų požiūrio į viską, kas krikščioniška. Kartu jie opozicionavo žydų mažumai kaip „kitam“ ne tik religine, bet ir tautine prasme pabrėždami jų atskirumą. O jau nuo XIX a. antros pusės Vakarų Europoje populiarios rasinės žydų kitoniškumo definicijos tarp vietos kunigų nebuvo paplitusios. Vilniaus krašto kunigai tarpukariu buvo ypač su-lenkėję (arba – lenkai) ir lojalūs šaliai bei lenkiškajam patriotizmui, o polonizacijos procesas buvo stipriai remiamas ir Vilniaus arkivyskupo Romualdo Jałbrzykowskio. Tai tapo dar akivaizdžiau Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą ir susidūrus su ne tik abejinga, bet netgi priešiška nusiteikusia dvasininkija¹⁰⁵. Tačiau šie požiūriai negali būti priskiriami išimtinai dvasininkijai, juos palaikė didelė įvairiausių profesijų piliečių dalis. Kunigai entuziastingai kartojo tuos pačius stereotipus ir šūkius, aptinkamus to

¹⁰⁵ Tai nestebina turint omenyje Jałbrzykowskio vykdytą politiką – jis apgalvotai pašalino lietuvius kunigus iš lietuviškų parapijų ir perkėlė juos į lenkiškas ir baltarusiškas. *Liekis Š.* 1939 – the Year that Changed Everything in Lithuania's History. Amsterdam, New York, 2010, p. 220–221.

meto spaudoje¹⁰⁶, ir labai tikėtina, kad jų nuomonė tebuvo dominuojanti viešajame krikščioniškajame diskurse. Šių nuomonių sąmoningumas ir jų formulavimo savarankiškumas abejotinas. Tą dar labiau išryškina dvasininkijos požiūrio į katalikų ir žydų santykius dviprasmiškumas, priešingai nuomonių vieningumui, kurio iš pirmo žvilgsnio būtų galima tikėtis. Atsakydami į 10-ą klausimą „Kas šviesiausiojo kunigo klebono nuomone trukdo katalikų tikėjimo plitimui tarp žydų?“ klebonai dažniausiai naudojo stereotipinius su žydais susijusius prietarus ir baimes, o paklausti „Koks žydų gyventojų santykis su katalikais gyventojais? Ar nedaro žydai neigiamos įtakos katalikams?“ jie nebebuvo tokie vieningi: 87 klebonai nurodė įtaką esant neigiamą, priešišką arba išnaudotojišką¹⁰⁷, 65 paminėjo abejingumą arba nevertino įtakos kaip neigiamos, o 52 įtaką manė esant normalią arba gerą. Taigi, paradoksalu, bet dauguma kunigų (117 iš 204) neišreiškė išimtinai priešiško požiūrio. Tai, be abejo, verčia abejoti istoriografijoje vyraujančia nuomone, kad Bažnyčia buvo visiškai ir visada vieninga palaikomo žydo įvaizdžio atžvilgiu¹⁰⁸ bei sufleruoja eilinių klebonų

¹⁰⁶ Apie žydų konversijų klausimą katalikiškoje lenkiškoje spaudoje žr. *Landau-Czajka A.* The Image of the Jew in the Catholic Press during the Second Republic // *Polin*, Vol. 7, Jewish Life in Nazi-Occupied Warsaw, 2008.

¹⁰⁷ Kenksminga žydų įtaka krikščionims dažniausiai reiškia simpatijas komunizmui (13), vogtų daiktų supirkimą (12) bei degtinės pardavinėjimą ir „tautos girdymą“ (10). Kaltinimų girdymu ir vogtų daiktų supirkinėjimu yra dar Kudirkos raštuose. Daugiau žr. *Vareikis V.* Tarp Valančiaus ir Kudirkos: žydų ir lietuvių santykiai katalikiškos kultūros kontekste // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Vilnius, XIV, 1999, p. 88.

¹⁰⁸ Pavyzdžiui, *Sadkowski K.* Clerical Nationalism and Antisemitism. Catholic Priests, Jews, and Orthodox Christians in the Lublin Region, 1918–1939 // *Antise-*

savarankiškumo ir kritinio žvilgsnio stoką formuluojant savarankišką nuomonę apie šalies žydus ir dažniau pasitelkiant populiarių tendencingų stereotipų atkartojimą.

(Ne)spręstinas „žydų klausimas“

Tiek Žydų atvertimo sekcija prie Vėdaus misijų draugijos, tiek Ziejos pasiūlyta ir kurijos išplatinta Anketa žydų klausimu susilaukė Vilniaus arkivyskupijos vadovybės palaikymo ir tapo specifinėmis tarpukario katalikų dvasininkijos santyki su žydų mažuma bei jos konversijų problematikos permąstymą apibrėžiančiomis iniciatyvomis. Amerikiečių istoriko Briano Porterio nuomone, žydų bendruomenės segregacija galėtų būti siejama su didėjančiu nusivylimu kada nors galimu Lenkijos žydų atsivertimu, kurį autorius datuoja jau XIX ir XX a. sandūra¹⁰⁹. Laikydami tai pagrįsta išvada, galime daryti kitą – kad Ziejos įkvėptas ir Vilniaus kurijos atliktas anketavimas turėtų būti vertinamas kaip dar viena priemonė įsitikinti sunkiai įmanoma plačia misionieriška iniciatyva. Tai taip pat paaiškintų bažnytininkų entuziazmo trūkumą – ar tai būtų trumpas ir ne ypač vaisingas Sekcijos gyvavimas, strateginį jos darbą palikus vien konvertito

Pistolio rankose, ar atsargi kurijos reakcija į Ziejos pateiktą misijos tarp žydų planą. Be abejo, tai tegalėjo būti nuojauta, o ne tvirtas įsitikinimas, kitaip nebūtų buvę prasmės tokią anketą platinti. Jos tikslas buvo dirvos plačiai misionieriškai akcijai tarp žydų ištyrimas, tačiau faktas, kad surinkus ir įvertinus jos duomenis jokių pokyčių neįvyko ar nauja misionieriška sistema nebuvo kuriama, turėtų būti laikomas iškalbingu. Nėra duomenų ir apie apklausas, vykdytas kitose vyskupijose, kaip įsivaizdavo Zieja. Pagrindinė problema „privilioti“ žydus tebebuvo finansinis konversijos ir neofito integravimo aspektas, kurį išvėlgė ar patyrė tiek Sekcija ir F. Pistoris, tiek J. Zieja, tiek nemaža į anketą atsakusių klebonų dalis, bet vėlgi panašių problemų finansavimo reforma neįvyko. Zieja ir Vilniaus kurijai pavaldūs klebonai, daugiausia paveikti ekonominio antisemitizmo ir konservatyvaus antijudaizmo nuotaikų, atsakymo į „žydų klausimą“ ieškojo masinėje konversijoje ir žydų asimiliacijoje, tačiau šis troškimas neišsirutuliojo į jokių konkretų judėjimą. Tikėtina, kad būtent toks dvasininkų laikysenos dviprasmiškumas – noras atversti, bet abejonė žydų pajėgumu nuoširdžiai įtikėti – ir turėjo įtakos pirmųjų palankumui emigracijos idėjai. Tas pats ambivalentiškumas sufleruoja klebonų savarankiškumo formuluojant antižydiškas išvadas stoką ir tendencingos populiariosios antižydiškos to meto retorikos perėmimą.

mitism and its Opponents in Modern Poland. Ithaca, London, 2005, p. 171.

¹⁰⁹ Porter, p. 276. Tuo pačiu metu datuotinas ir nusivylimas kada nors įvyksiančia žydų asimiliacija, plačiau žr. Weeks T. From Assimilation to Antisemitism: The „Jewish Question“ in Poland, 1850–1914; DeKalb, 2006.

**CATHOLIC CHURCH RETHINKS JEWISH CONVERSIONS:
MISSION STRATEGIES AND EFFECTIVENESS IN THE INTERWAR VILNIUS**

Elena Keidošiūtė

S u m m a r y

In the interwar period, the Polish Catholic Church revisited the Jewish question and attempted to reevaluate the possibility of Jewish conversions. This article recreates the missionary activity in the Vilnius Archbishopric of that time and estimates the local clergy's attitudes towards the Jews as potential converts. Based on a rich (previously poorly examined or completely unknown) archival material, the article presents a pretty much failed attempt in 1929 to create a missionary organization under the name of the Section for Converting Jews and the activity of its ideological leader, convert Frederik Pistol. It also

sheds some light on the private initiative of priest Jan Zieja to launch a mission of a mass Jewish conversion in Poland and his inspiration behind the Vilnius Catholic Curia's issued Questionnaire about the Jews that all the parsons of the archbishopric participated in. The analysis of the documents of the Section, clergy's correspondence and parsons' answers on the Jewish question in the country reveals a complicated inner struggle between the eternal ecclesiastical calling to encourage conversions of the "non-believers" and the skepticism towards such an endeavor influenced by the interwar antisemitism, antijudaism, and nationalism.

*Įteikta 2013 03 22
Parengta skelbti 2013 04 04*